

BİRİNCİ ABBASÎ DÖNEMİNDE (750-847) KİTABET– SİYÂSET İLİŞKİSİ (KATIPLIKTEN VEZİRLİĞE)

Muhammet Selim İPEK*

Özet

Abbasiler döneminde katiplik mesleği, sahibini halifelikten sonra en yüksek makam olarak görülen vezirliğe götüren bir köprü olmuştur. Katiplik mesleğinde iyi bir kariyer yapanlar toplumda ve otorite nezdinde itibar görmüşlerdir. Sanatlarındaki maharetleriyle vezirlik makamını elde etmişler ve devlet bürokrasisinde önemli bir yeri olan divanların başkanı olmuşlardır. Bu divanlardaki görevleri onları siyasetin içine de çekmiştir. Böylece devlet otoritesinde neredeyse tasarruf sahibi olmuşlardır. Bu katip vezirlerin devlet otoritesindeki tasarruflarında halife kadar söz sahibi olmaya çalışmaları halkın ve halifenin öfkesine sebep olmuş ve onlar için kaçınılmaz sonu beraberinde getirmiştir. Her ne kadar devletin imarında ciddi çalışmalar yapmışlarsa da yönetimdeki hırsları ve siyasete müdahaleleri onları ölüme kadar götürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Abbasiler, Vezir, Katip, Divân, Bürokrasi, Siyaset

RELATIONSHIP BETWEEN CLERICAL AND POLICY IN FIRST ABBASID PERIOD (750 – 847) (FROM CLERKSHIP TO VISIER)

Abstract

The clerkship profession in Abbasid period was a bridge that leads to the office of vizier which is considered the highest authority. who were made a good career with clerkship profession were important in the eyes of society and authority. The clerks obtained the vizier authorities with their skill in the art and became the chairmen of council which is important place in the Abbasid bureaucracy. Theirs tasks in this council also drew them into politics. In this way, they became almost with saving the state authority. Trying these clerk vizier to have a control in government caused to anger of calips and public and brought them the inevitable end. Their political ambitions and interventions has taken them up to death although they have made a serious study of the state's development.

Keywords: Abbasid, Vizier, Clerk, Council, Bureaucracy, Policy

* Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

GİRİŞ

Abbasiler döneminde (750 – 1228) ciddi bir gelişme gösteren kitabet, bu sahada çok yetenekli katiplerin yetişmesine vesile olmuştur. Bu katipler, gösterdikleri üstün başarılarıyla devlet bürokrasisinde önemli bir yeri olan “divan” katipliğine kadar yükselmişler, zamanla bütün divanların başına dahi geçmişlerdir. Bununla da kalmayıp kitabetteki bu yetenekleri sayesinde neredeyse devlet işlerinin yönetimini ele aldıkları ve halifelikten sonra gelen vezirlik makamına gelmişlerdir. Vezir olmasalar dahi devlet idaresindeki herhangi bir bölgeye vâli olarak tayin edilmişlerdir (Dayf, 1966: 465). Sahibine sağladığı bu üst düzey imkanlar, Abbasiler döneminde kitabet sanatının büyük önem kazanmasının ve katiplik mesleğine büyük bir rağbet gösterilmesinin başlıca sebeplerindendir.

Abbasiler döneminde katiplik, kişileri en yüksek makamlara götüren bir köprü olmuştur. Katiplik mesleğinde iyi bir kariyeri olan kişiler, buldukları her yerde büyük bir saygı görmüşlerdir. Kendisinde bu yeteneği gören kişiler, rahat bir yaşam sürdürme şansını yakalayabilmek için büyük bir çaba sarf etmişlerdir. Öyle ki, geleceğe yönelik hırsları olan katipler, divan kapılarına hücum etmişlerdir. Burada yeteneklerini göstermişler, edebî ve akli yeteneklerini sınavan zorlu bir imtihana tabi tutulmuşlardır. Bu sınavlarda başarılı olanlar, yakınlarıyla birlikte bu divanlara dahil olmuşlardır. Zamanla yetenekleri ölçüsünde hak ettikleri makamlara gelmişlerdir. Başına geldikleri divanlarda, devlet işlerinde dahi tasarruf sahibi olmuşlardır (Dayf, 1966: 466).

Halifelik makamından sonra gelen en önemli makama, yani vezirliğe götüren bir yol olması sebebiyle “kâtip” unvanını elde etmek de kolay olmamıştır. Kâtip olacak kişinin ilmi ve edebî anlamda ciddi bir donanıma sahip olması gerekiyordu. Zira katiplik, Abbasiler döneminde yönetim kademesinde olması gereken önemli bir meslekti. Bu sahada deneyim sahibi kişiler, kitabetin önemini vurgulamaktadırlar. el-Fadl b. Ahmed, bir risalesinde kitabetle ilgili şu sözleri sarf etmektedir:

“Kitabet, bir devletin üssüdür, ülkenin payandasıdır, tek bir ağacın değişik dallarıdır. Kitabet, edebin merkezidir, hikmetin başıdır. Konuşan bir dildir. Aklın muvazenesi için bir dengedir. Kitabet bilginin ışığıdır, adaletin ve erdemın meydanıdır. Kitabet bir süs, bir elbise, bir ruhtur. Kitabet en faziletli mertebe ve en yüksek makamdır. Kitabeti hakkıyla bilmeyen cehalet damgasıyla damgalanmıştır. Kitabet ve katiplerle ancak siyaset ve yönetim kurulur. Fazilet ve erdem ancak kitabetle tasvir edilebilir. Eğer her sanatın bir lideri olsaydı kitabet bütün sanatların lideri olurdu (en-Nahhâs, 1990: 270; el-Kalkaşendi, 1922: I/37)”.

Yine el-Kalkaşendî, katiplik sanatının önemini şu ifadeyle vurgulamaktadır: “Eğer kâtiplik sıradan bir meslek olsaydı kâtipler de sıradan insanlar olurlardı (el-Kalkaşendi, 1922: I/43)”. Zira, Abbasiler döneminde kâtiplik, üstün bir zekaya ve belli bir bilgi birikimine sahip olan insanların yapabildiği bir meslek olmuştur. Bu yetenekleri sayesinde de vezirlik makamına kadar yükselmişlerdir. Çünkü o dönemde, vezirliğe giden yol, neredeyse katiplikten geçmekteydi. Bunun yanında kâtiplere atfedilen önem bu mesleği icra etmiş kişiler veya dönemin önde gelen edipleri tarafından da dile getirilmiştir.

Abbasiler döneminde yaşamış kadı, nessâb alimi ve tarihçi olan Zübeyr b. Bekkâr (ö.256/870), “Kâtipler meliktirler, onların dışında kalanlar ise halk yığınındırlar.” diyerek katiplerin toplumdaki statülerini ifade etmektedir. Dönemin önde gelen katiplerinden biri ve

fenni nesirde ekol sahibi olan İbnü'l-Mukaffa (ö.142/759) ise “Melikler katiplere, katiplerin meliklere duyduğundan daha fazla ihtiyaç duyarlar.” diyerek kâtiplerin yönetimdeki rollerini vurgulamaktadır. el-Müeyyed ise “Katipler, kralların gören gözleri, işiten kulakları ve konuşan dilleridirler.” diyerek katiplik mesleğinin önemini ifade etmektedir (el-Kalkaşendi, 1922: I/43).

Pers kralları da, kâtiplerin bir ülke nezdindeki statülerini şu sözlerle ifade etmişlerdir: “Katipler, devlet işlerinin düzenleyicisi, sultanın göz bebeği, konuşan dili ve hazinesinin koruyucusu, halkının ve ülkesinin vekili, insanlar arasında saygıya ve sevgiye en layık olanıdır (Ali b. Halef, 2003: 30; el-Kalkaşendi, 1922: I/44).”

Abbasiler döneminde, halifelerin kâtiplere verdiği önem ve değer ise Ebû Ca'fer el-Fadl b. Ahmed'in şu sözleriyle daha iyi anlaşılabilir: “Halifeler, katiplere olan ihtiyaçlarını itiraf etmişlerdir. Onlara, ayrı bir ilgi ve alaka göstermişlerdir. Bela ve musibetler karşısında onlardan yardım istemişler; aileleri, çocukları, malları, veliahtları, devlet düzeni, düşmanlarının tuzakları, ganimetlerin artırılması, sırlarının korunması, rütbelerin verilmesi ve savaşların düzenlenmesi konusunda onlara güvenmişlerdir (el-Kalkaşendi, 1922: I/44).”

Abbâsi döneminin önde gelen şâirleri de erdemli katipleri çokça övmüşler, onların belağattaki ve güzel yazı yazmadaki üstünlüklerini şiirleriyle ifade etmişlerdir. Bu şiirlerin en güzellerinden biri İbnu'l-Mu'tez'in kâtipleri kasederek söylediği şu beyitleridir:

“Kağıdı aldığımda, bir çiçeğin açtığını ya da bir cevher ortaya koyduğunu zannedersin (İbnu'l-Mu'tez, tsz: 216).”

Başka bir beyitte ise kâtiplerin söz ustalıkları şöyle ifade edilmektedir:

“Onun konuşması, saçılmış inciler ortaya koyar ve kitaplara, kalemlerle inciler dizer (el-Kalkaşendi, 1922: I/46).”

Bu yaklaşımlardan anlaşıldığı üzere katiplik mesleği özellikle de Abbasiler döneminde büyük bir rağbet görmüş, bu alanda günümüze de çok ciddi eserler aktarılmıştır. Aslında bu mesleğin önemi; katiplerin toplumdaki yeri ve işlerinde izlemeleri gereken yöntemleri Emeviler döneminin sonunda yetişmiş olan ve risale üslubunun kurucusu Abdulhamid b. Yahya el-Kâtip'in (öl.132/750), katiplere hitaben yazdığı risalesiyle (el-Cehşiyârî, 1988: 50) belirgin bir hale gelmiştir. *يا أهل هذه الصناعة* diyerek katipleri muhatap aldığı bu risalesinde Peygamberlerden ve meliklerden sonra katipler topluluğunun edep, kişilik ve ilim ehli olarak en şerefli ve üstün bir şekilde yaratıldığını ifade etmektedir. Katiplere niteliksiz sanatlardan kaçınmalarını ve kibirden uzak durmalarını tavsiye etmiştir. Onların bu sanattaki yeterlilikleri sayesinde üstlendikleri bürokratik işlere de vurgu yaparak halifelerin işlerini katipler sayesinde düzenlediğini, katiplerin nasihatleri sayesinde halifelerin adaletli davrandıklarını, halifelerin ülkelerini katipler vesilesiyle mamur hale getirdiklerini söyler. Katiplerin halifeler nezdindeki konumunu da “halifelerin duydukları kulakları, gördükleri gözleri, konuştukları dilleri ve atıp vurdukları elleri” diyerek ifade eder.

Kalkaşendi, “Kitâbet” kelimesinin *كتب* fiilinin mastarı olarak tanımlar ve bu kelimenin “toplamak, bir araya getirmek” anlamında olduğunu ifade eder. Yine “at sürüsü” anlamında *كتيبة* ifadesinin kullanıldığını; katırların birbiri ardına kervan şeklinde dizilmelerinin de *كتب*

filiyle ifade edildiğini söyler. Buradan hareketle de yazı sanatının harflerinin birbiri ardına dizilmesi anlamında كِتَابَةٌ kelimesiyle ifadesini bulduğunu söyler (el-Kalkaşendi, 1922: I/51). İbnu'l-Arâbî, kitabet kelimesinin “ilim/bilgi” anlamında kullanıldığını ifade eder. Kur'ân'daki:

أَمْ عِنْدَهُمُ الْعَيْبُ فَهُمْ يَكْتُوبُونَ (Yoksa Gayb onların yanlarında da onlar mı yazıyorlar? /Kalem, 47.) ayetinde geçen يَكْتُوبُونَ (yazıyorlar) kelimesini يَعْلَمُونَ (biliyorlar) manasında olduğunu söyleyerek buna delil göstermektedir.

İbnu'l-Esîr ise Hz. Peygamber'in Muâz'ı yemen halkına gönderdiğinde yazdırdığı mektubundaki “إِنِّي بَعَثْتُ إِلَيْكُمْ كَاتِبًا مِنْ أَصْحَابِي” (Size ashabımdan bir kâtip gönderiyorum.” ifadesinde; كَاتِبًا (kâtip) kelimesinden kastedilenin عالِمًا (âlim) olduğunu söylemektedir. Bunun sebebi, yazıyı bilen hakim olduğu/ona üstünlük sağlayan şey, onun ilminin ve bilgisinin olmasıdır. Bu da katibi alim yapar. Ayrıca katip, o dönemdeki toplulukların içinde sayıca az ve üstün tutulan birisiydi (İbnu'l-Esîr, 1421: 791).”

Ali b. Halef, Mevâddu'l-Beyân'da kitabet'i terim olarak şöyle tanımlar: “Kitabet, nazma aracılık etme isteğine rehberlik eden fiziki/bedensel bir aletle ortaya çıkan manevi/ruhânî bir sanattır. Manevi'den kasıt, katibin şüpheleriyle canlandırdığı lafızlardır, bunları birbirine ekleyerek ruhunda ikame ettiği görünmez bir şekil olarak tasvir eder. Fizikiden kasıt, kalemin yazdığı yazıdır. Bu şekli kalemle ortaya koyar. Makul bir şekil olduktan sonra görünen ve algılanabilen bir şekle dönüşür. Aleti kalemle açıklar. Böylece mana ve ona dahil olup ondan uzaklaşan ifade ortaya çıkar. Bu sınırlama, zihnin hayal ettiği ve vehim olarak algıladıklarını, kalemin yazdığı her şeyi kapsamaktadır. Ve buna sözlük anlamından faydalanıldığı gibi kitabetin sınırsızlığını dahil eder (Ali b. Halef, 2003: 21-22).

Katiplik, Sadru'l-İslam döneminde bir meslek olarak yerini almaya başlamıştır. Zira Hz. Peygamber, emri altındaki komutanlarına ve sahabelerine mektuplar yazdırıyordu. Çevre bölgelerdeki kralları İslam dinine davet etmek için onlara risaleler gönderiyordu. Örneğin Amr. b. Umeyye ed-Damrî'yi Habeş kralı Necâşi'ye; Abdullah b. Huzâfe'yi İran kralı Kisra'ya; Dihye el-Kelbî'yi Rum kralı Heraklius'a; Hâtib b. Ebî Beltea'yı Mısır meliki Mukavkıs'a; Selîf b. Amr'ı Yemâme kralı Havze b. Ali'ye; el-Alâ b. Hadrami'yi Bahreyn kralı el-Münzir b. Sâvâ'ya göndermişti. Bunlar dışında bazı anlaşmalar ve emânlar yazdırıyordu (el-Kalkaşendi, 1922: I/91; Risaleler için bknz. Hamidullah, 1987). Daha sonraki dönemlerde ise kültürel gelişmelere ve devletin büyümesine bağlı olarak yeni kurulan divanlar sebebiyle katiplik sanatı/kitabet gelişmesini sürdürmüş, bu divanlarda katiplere ihtiyaç duyulmasından dolayı kurumsallaşmaya başlamıştır.

İşte bu noktadan sonra katiplere ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Zira kurulan bu divânlardaki işlerin düzenli bir şekilde yürütülmesi için kurulan bu divanlarda divanın yürüteceği işler konusunda yani farklı alanlarda bilgi birikimi bulunan insanlara olan ihtiyaç artmıştır. Bu divânların başına geçen katipler, devlet bürokrasisinde söz sahibi olmuşlar ve çeşitli imtiyazlar elde etmişlerdir. Katipliğin kurumsallaşması da bu noktadan sonra önem arz etmeye başlamıştır.

Divân katipliği, ilk defa Emevi halifesi Muâviye zamanında (661 – 680) “Divânu'r-Resail” adı altında kurumsallaştırılmıştır. Edebiyat kabiliyeti bulunan ve devlet mekanizması içerisindeki makamların hiyerarşik düzenini bilen katiplerin kurulan divânlarda görevlendirilmesiyle birlikte katiplik önemli bir meslek haline gelmiş ve katipler de özel bir

kimlik kazanmaya başlamışlardır (Küçükaşçı, 2002: 49). Özellikle halife Hişâm b. Abdilmelik (724 – 743) döneminde katiplik, daha belirgin bir yer edinmiştir. Halife Hişâm, Sâlim b. Abdullah'ı valileriyle yazışması için katip olarak görevlendirmiştir (es-Safedî, 2000: 55; el-Cehşiyârî, 1988: 44). Salim b. Abdullah, bu konuyla halife Hişâm nezdinde önemli ve değerli birisiydi. Öyle ki Hişâm öldükten sonra Velid. b. Yezid'e Hişâm'ın öldüğünü ve hilafeti üstlenmesini istediğini bildiren bir risale göndermiştir. Yani bir katip olarak halife olmasını istediği kişiyi önerecek imtiyazı kendisinde görmekteydi. Tabi Sâlim b. Abdullah bunu sıradan bir insan olarak yapamazdı. Devlet işlerinde sağlam bir bilgi sahibiydi ve kendini yetiştirmiş ve ispatlamış bir katipti. Ebu'l-Alâ Sâlim'in, Aristo'nun bazı risalelerini Yunanca'dan Arapça'ya tercüme ettiği ve yaklaşık yüz sayfalık bir risalesinin olduğu da söylenmektedir (İbn Nedîm, 1978: 131).

Emeviler döneminin sonunda, Sâlim'in öğrencisi olan ve Emeviler'in son halifesi Mervân b. Muhammed'in katibi Abdulhamid b. Yahya (el-Cehşiyârî, 1988: 49; İbn Nedîm, 1978: 131) katiplik sanatında öne çıkmış bir isimdir. Sâlim b. Abdullah, Mervân b. Muhammed'in Abdulhamid'i tanınması için Hişâm b. Abdilmelik'in divanına dahil olmasını sağlamış, Mervân hilafeti alınca da Abdulhamid'i katip ve danışman olarak yanına almıştır. Abdulhamid katiplik sanatında örnek gösterilen, döneminin fesahatte ve belâğatte kendini ispatlamış en önde gelen tek katibidir (es-Safedî, 2000: XVIII/52). Kitabetin Abdulhamid ile başlayıp İbnu'l-Amid ile son bulduğu söylenir (es-Seâlibî, 1983: 3/183). Câhız da onu "Abdulhamid el-Ekber" olarak nitelemiştir (el-Câhız, 1998: I/208). Bütün bu ifadeler, Abdulhamid el-Kâtib'in kitabet sanatının önderi ve ciddi anlamda ilk katip olduğu fikrini zihinlere sokmaktadır. Zira kitabete daha önce bilinmeyen yeni üsluplar ve ifadeler kazandırmıştır. Uzun risale yazımını ve her bölümde hamdele üslubunu kitabete kazandıran Abdulhamid el-Kâtib'dir (es-Safedî, 2000: XVIII/53). Bu yönleriyle Abdulhamid de devlet bürokrasisinde yerini almıştır.

Abbasiler döneminde ise devletin ciddi anlamda genişlemesiyle katiplik, tam anlamıyla bürokrat sınıfını temsil etmeye başlamıştır. Öyle ki bir divana katip olarak atanan kişiler bu basamağı kullanarak ve kendilerini de ispat ederek halifelikten sonra gelen en önemli makama, yani vezirliğe kadar yükselmişler, devlet yönetiminde neredeyse söz sahibi olmuşlardır.

Divan sahibi olmak, en yüce ve en onurlu makamlardan birisidir. Halifenin yanında neredeyse divan sahibinden daha has ve önemli biri bulunmazdı. Bu divan sahipleri halifenin nazarında en üstün kimseler olmayı hep sürdürmüşlerdir. Öyle ki halifeler onlara sırlarını açarlar, gizli işlerini onlarla paylaşırlar, onlara vezirlerinden, ailelerinden, çocuklarından daha yakın dururlar ve onlarla mütalaalarda bulunurlardı. Halifeye hizmet edenler arasında dahi, risale katiplerinden daha özel birisi yoktu. Risale katibi, halifenin huzuruna ilk girip son çıkan kimseydi. Katibin görüşlerini almak halife için kaçınılmaz, zorunlu bir durum haline gelmişti. Ülkesinde olup biten olayları, gece gündüz katibiyle mütalaa ederdi. Bu sebeple halife, katibinden başkasına güvenmezdi (el-Kalkaşendi, 1922: I/101).

Abbasiler döneminde katiplik makamı vizaret olarak kullanılmaya başlanmıştır. Katibin halifeye olan yakınlığı da katib kelimesindeki bâ harfini mim'e çevrilerek Kâtimu's-sırr (sır saklayan) olarak ifade edilmesiyle ön plana çıkmaktadır. Zira katip, halifenin sırlarına vakıf olan ve onları saklayan birisiydi (el-Kalkaşendi, 1922: I/104).

KATIPLİK – SİYASET İLİŞKİSİ

İslamiyet'in yayılması ve İslam devletinin topraklarının genişlemesiyle birlikte divanlar çeşitlenmiş, yeni kurulan devletin işlerinin de genişlemesiyle divanların vazifeleri ve alanı çeşitlilik arz etmiştir. Böylece divanların ve divan sahiplerinin bir otoritesi, düzenli bir yapısı ve kanunları olmuştur. Bu durum terim olarak “Dîvâniyye”, yani tarafsız anlamıyla “Bürokrasi” kelimesine karşılık gelmektedir (el-Fellâh, 2006: 2).

Katipliğin sahibine büyük imtiyazlar kazandıran bir meslek haline gelmesiyle bu sıfatı kazanmak ve devlet bürokrasisinde yani divanlarda görev almak da kolay bir iş olmaktan çıkmıştır. Çünkü katip olacak kişinin bir ansiklopedi, her sahada bilgi sahibi ve eğitilmiş olması gerekmektedir. Katip edebi ve düşünsel bilgilerini gösterdiği çok hassas bir sınava tabi tutulmaktaydı. Böyle olduğuna dair bir çok eser günümüze intikal etmiştir. Bu metinler bize katipte aranan geniş bilgiyi, sağ görüşlülüğü, kültürü, yumuşak başlılığı, zekayı, tahammülü, işleri yürütmedeki kabiliyeti, sorulara uygun cevaplar verebilmeyi ve hitabet yeteneğini, kalpleri ve kulakları etkileyen, insanların gönüllerini çalabilen, akıllarına hükmedebilen belagatini göstermektedir (Dayf, 1966: 485).

Divan katiplerinin, eşit bir mertebede olmadığını da söylemek gerekir. Divan katiplerinin birbirlerinden ayrılan farklı derece ve mertebeleri vardı. Bu, çalıştığı divanın ve yaptığı işin gereğine göre değişmekteydi. Mesela kâtibu'l-hatt (yazı katibi) güzel yazısıyla farklı risaleleri ve resmi belgeleri yazardı. Bunun yanında kâtibu'l-lafz, kâtibu'l-ikd, kâtibu'l-hisâb, kâtibu'l-hükm vardı. Bunlar en önemli katiplerdi. Çünkü çalıştıkları alan şer'i ve yönetimin hükümlerini uygulamaya yönelikti. Yine kâtibu't-tedbîr, kâtibu'l-vezir gibi katipliğin en üst mertebeleri olan makamlar vardı. Bunların Abbasi devletinde geniş bir nüfuzu bulunmaktaydı (el-Fellâh, 2006: 5). Zaten Abbasi divan teşkilatında hilafetten sonra en önemli müessese vezaretti. Vezir, halifenin vekili ve idari teşkilatın başı idi. Halifeden sonra gelen en önemli icra organı olması sebebiyle geniş yetkilere sahipti. “Mezâlim Mahkemeleri”ne başkanlık yapar, savaşlara karar verir, hazineden gerekli gördüğü harcamaları yapar, valileri tayin ve azledebilirdi (Aykaç, 1997: 19).

Abbasiler döneminde katipliğin vezirliğe giden bir yol olduğunu söylemiştik. Zira kitabetteki yeteneğiyle kendini ön plana çıkaran katipler halife tarafından vezirlik makamına tayin edilmişlerdir. Bu katipler, vezirlik makamına kavuşunca ister istemez siyasetin içinde var olmuşlardır. Çoğu zaman halifelerin kendilerini cezalandırmalarından korkmuş ve çekinmişlerdir. Bu korkularında da haksız çıkmamışlardır.

Abbasiler döneminde edebiyattaki yeteneğiyle öne çıkan şahsiyetler, devlet bürokrasisinde yani divanlarda kâtip olarak yerlerini almışlardır. Çalıştıkları divanlarda ortaya koydukları edebi yetenekleri onları vezirlik makamına yükseltmiştir. Böylece edebi yönlerinin yanında siyasetçi bir vasıf da kazanmışlardır. Abbasiler döneminde bu yönleriyle temayüz eden birçok katip vezir vardır.

Abbasiler döneminde vezir ünvanını alan ilk kişi **Ebû Seleme el-Hallâl (öl.132/750)**'dir. İran asıllı olan Ebû Seleme, sirke imal ederek sattığı veya bunları yapanlarla görüştüğü için “el-Hallâl (Sirkeci)” lakabıyla da anılmıştır. Abbâsi ihtilal hareketinin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Ebû Seleme, servetini bu hareketi desteklemek için harcamıştır. Abbasi ihtilalinin başarılı olmasıyla Kufe'ye vali tayin edilmiştir. Kufe'de

Hâşimî emirler tarafından “vezir-i Âl-i Muhammed” ünvanıyla, henüz belirlenmemiş olan Abbasi halifesinin vezirliğine getirilmiştir (Yıldız, 1994: 229).

Halife Seffâh, halktan biat alarak halife olduktan sonra Ebu Seleme’yi vezirlikte bırakmak istemiş, fakat Ebû Seleme’nin Hz. Ali taraftarlarını açıkça desteklemesi buna engel olmuştur. Seffâh ile aralarındaki güvensizlik giderek artmıştır. Ebû Seleme dört ay boyunca elindeki bütün yetkileri kullanarak ülkeyi yönetmiştir. Fakat halife henüz yeterli güce sahip olmadığı için ona karşı bir harekete girişemiyordu. Daha sonra Ebû Müslim’in yardımıyla kardeşi el-Mansûr’u Ebû Seleme’nin üzerine gönderip onu öldürttü. Abbasi ihtilalinin başarıya ulaşmasında büyük rolü olan Ebû Seleme kültürlü, cömert ve kabiliyetli bir vezirdi (Yıldız, 1994: 229).

Kitabetteki yeteneği sayesinde siyasete dahil olmuş bir diğer isim halife Mansûr’un veziri olan **Ebû Eyyûb Süleyman b. Mahled el-Mûriyânî (öl. 154/771)**’dir (el-Cehşiyârî, 1988: 64). Abbasi devletinin kuruluş aşamasında ve daha sonra yıllarca katip olarak hizmet vermiştir. On beş yıldan fazla bir süre Halife Mansûr’un vezirliğini yapmıştır. Fakat Mansûr’un disiplinli ve otoriter kişiliği vezirlerin ön plana çıkmasına fırsat vermemiştir. Yine de Mûriyânî’nin halife nezdinde büyük bir itibara sahip olduğu görülmektedir (Aykaç, 2006: 206). Halife Mansûr, Mûriyânî’yi vezir tayin edip divanların başına getirdiği zaman Mûriyânî bütün ailesini belirli işlerin başına geçirmiştir. Bu durum karşısında halk, Mûriyânî’nin Mansur’un huzuruna girerken hazırladığı bir sıvıyı yüzüne sürüp girmek suretiyle Mansur’a büyü yaptığını söylemeye başlamıştır. Bu durum “Ebû Eyyûb’un sıvısı” şeklinde mesel olmuştur (el-Cehşiyârî, 1988: 64).

Mûriyânî, mal biriktirme konusunda da çok hırslı birisiydi. Mansûr bir gün Mûriyânî’ye oğlu Salih’in durumundan bahseder ve oğlunun hiç toprağının bulunmadığını söyler. Mûriyânî de Ahvaz’da atıl arsaların olduğunu, bunların üç yüz bin dirheme kullanışlı hale getirilebileceğini ve çok ürün vereceğini söyler. Halife üç yüz bin dirhem verir ve oğlu Salih için bu toprakların ıslah edilmesini emreder. Mûriyânî parayı alır fakat toprakların ıslahı için hiçbir şey yapmaz. Her yılın başında yirmi bin dirhem getirerek ıslah edilen topraklardan elde edilen hasılat olduğunu söyler. Durumu bir süre Mansur’dan saklar. Bu sırada Mûriyânî’yi sevmeyen bazı kimseler bu durumu bir fırsat bilirlir ve her şeyi Mansur’a anlatırlar. Mansur durumu görmek için bizzat kendisi ıslah edilmesini emrettiği toprakları görmeye gider. Ebû Eyyûb, hemen kıyının kenarına evler yapılmasını, çevrelerine üzüm ağaçları dikilmesini ve toprakların yeşertilmesini emreder. Bunları yaptırdıktan sonra Mansûr oraya varır. Mûriyânî ona “işte o araziler” diyerek uzaktan gösterir. Mansûr evleri ve yeşillikleri görünce durumdan çok şüphelenmez. Fakat Mûriyânî’nin düşmanları Mansûr’a durumun detaylarını anlatırlar. Bunun üzerine Mansur, yanına rehberleri alarak çevreyi iyice teftiş eder. Toprakların atıl olduğunu ve başka evlerin bulunmadığını fark eder. Bunun üzerine Ebû Eyyûb’un ihanetini anlar ve onu gözden çıkarır. Onu ve bütün ailesini öldürterek mallarına da el koyar (el-Cehşiyârî, 1988: 77).

Mûriyânî ileri görüşlü, zeki ve faziletli birisiydi. Edebiyat, felsefe, kimya, tıp, astronomi ve matematik gibi ilimlerde bilgi sahibiydi (el-Cehşiyârî, 1988: 64). Sahip olduğu bu ilimler onu katiplikten vezirlik makamına yükseltmişti. Fakat vezirlik makamı sahibine verdiği ayrıcalıklar nedeniyle hırsları tetikleyen bir makamdı. Devlet otoritesinde kısmen tasarrufla bulunma hakkını gören vezirler hırslarının kurbanı olmuş, bu durum onların bir çok düşman

sahibi olmalarına yol açmıştır. Vezir olan katiplerin vezir olduktan sonra siyasete müdahaleleri onların ve yakın akrabalarının sonunu hazırlamıştır.

Katiplerin siyaset sahnesine girmeleriyle devlet otoritesine müdahalelerini bariz bir şekilde ortaya koyan bir diğer örnek **Bermeki** ailesidir. Bermeki ailesi, Abbasiler devrinde başta vezirlik olmak üzere çeşitli makamlarda bulunmuş bir ailedir. Arap tarihçileri bu ailenin atasının Belh civarında Nevbahar Budist Tapınağı'nın rahibi olduğunu, buna karşılık İranlı tarihçiler ise Zerdüştî tapınağına mensup olduklarını ileri sürmektedirler (Dayf, 1966: 23; Yıldız, 1992: 517).

Abbasiler döneminde devletin bir çok kademesinde yer alan ve büyük imtiyazlar kazanan Bermeki ailesinden ilk Müslüman olanın **Hâlid b. Bermek** olduğu söylenir. Abbasi halifesi Seffâh hilafete geçtiğinde Hâlid b. Bermek onun huzuruna çıkmış ve fesahati ile halifenin beğenisini kazanmıştır. Konuşmasından onun Arap olmadığını düşünen halife ona kim olduğunu sormuş, Hâlid b. Bermek'te hikayesini halifeye anlatmıştır. Daha sonra halife Seffâh, onu ganimetleri dağıtmakla görevlendirmiş, aynı zamanda onu dîvânu'l-harac ve dîvânu'l-cünd'ün başına getirmiştir. Böylece Hâlid b. Bermek, Seffâh ile çok yakın münasebetler kurmuştur (el-Cehşiyârî, 1988: 59).

Seffâh'tan sonra hilafeti üstlenen Mansûr döneminde de Hâlid b. Bermek'in itibarı devam etmiştir. Divanların idaresini bir yıl kadar yürütmüştür. Vezirliği sırasında ciddi bir nüfuza sahip olmuştur. Bağdat'ın kuruluşunda vazife aldığı gibi İsa b. Musa'nın Mehdi-Billah lehine velihtlikten çekilmeye mecbur edilmesinde de önemli rol oynamıştır. Onun bu nüfuzunu kıskanan devlet adamlarının baskısı üzerine merkezden uzaklaştırılarak Taberistan'a vali olarak atanmıştır. Burada yedi yıl kadar valilik yapmış, kendi adına para bile bastırmıştır (Yıldız, 1992: 518).

Hâlid b. Bermek, İslam devleti hizmetinde Bermek ailesinin ilk temsilcisi ve bu ailenin bir hanedan haline gelmesini sağlayan kişidir. Üç halife zamanında çeşitli görevlerde bulunmuş, daima itibarını ve nüfuzunu korumuştur. Devlet adamı olarak ileri görüşlü, gerçekçi ve doğru bildiği hususlarda kararlı bir şahsiyeti (Yıldız, 1992: 518).

Bermeki ailesinin en meşhur ferdi, Abbasi bürokrasisinde Bermeki ailesinin ilk temsilcisi olan Halid b. Bermek'in oğlu **Yahya b. Hâlid el-Bermekî** (öl.190/805)'dir. Gençlik yıllarında Rey, Taberistan ve Demavend valiliği yapan babası Hâlid tarafından Rey'de görevlendirildi. Halife Mehdi-Billah tarafından oğlu Hârûn'un hocalığı ve katipliğiyle görevlendirildi. Böylece Hârûn Reşid'in baba diye hitap ettiği Yahya ile beraberliği ve Yahya'nın Abbasi siyasetinde etkin bir biçimde rol oynama dönemi başlamış oldu (el-Cehşiyârî, 1988: 114). Hârûn Reşid halife olunca Yahya'yı geniş yetkilerle vezir tayin etti. Halifeliği onun aldığı tedbirler sayesinde elde ettiğini belirterek kendisine tam yetki verdiğini açıkladı. Bermekilerin nüfuz dönemini başlatan bu tayinle Divânu'l-hatem dışındaki bütün divanlar Yahya'ya bağlandı (Yılmaz, 2013: 251,252). Ebu'l-Abbas el-Fadl b. Süleyman et-Tûsî'nin yönetiminde olan Divânu'l-Hatem de et-Tusi'nin ölümünden sonra Yahya b. Hâlid'e bağlandı ve böylece iki vezirliği uhdesinde topladı (et-Taberî, 1966: 235).

Hârûn Reşid'in, Yahya'yı vezirliğe tayin ederken söylediği şu sözler, Yahya'nın yönetimdeki nüfuzunu açıkça göstermektedir:

“Tebanın bütün işlerini yürütmen için seni tayin ediyorum. Doğru bulduğun her konuda hüküm vermek sana kaldı. İstedığın kişiyi görevlendirip istediğini de azledebilirsin. İşleri nasıl uygun görüyorsan o şekilde onayla.” diyerek mührünü Yahya’ya vermiştir (et-Taberî, 1966: VIII/233; el-Cehşiyârî, 1988: 114).

Hârûn Reşid, 186/802 yılında Yahya ile birlikte hacca gitmiş, fakat dönüşte herhangi bir sebep yokken aniden Bermekiler’in bertaraf edilmesine karar vermiştir. Yahya’nın oğlu Cafer idam edilmiş, kendisi ve diğer oğlu Fazl ise tutuklanmıştır. Ailenin bütün serveti de müsadere edilmiştir (Yılmaz, 2013: 252).

Yahya’nın on yedi yıl süren vezirliği Bermeki ailesi için tam bir saltanat dönemi olmuştur. Merkezde ve eyaletlerde önemli görevler üstlenen oğulları Cafer ve Fazl ile birlikte idarede mutlak söz sahibi olmuşlardır. Harcamalar üzerinde dahi tam bir tasarruf sahibi olmuşlardır. Zira Hârûn Reşid dönemi, Abbasi hilafetinin en parlak dönemlerinden biri olarak kabul edilmektedir (et-Taberî, 1966: VIII/212). Bu başarıda Yahya’nın sosyal, ekonomik, bilimsel ve kültürel hayata katkıları önemli yer tutar. Yahya b. Hâlid, fikrî ve ilmî gelişmelere katkıda bulunmuş, ilim ve sanat ehlini himaye etmiş, sarayında kendisinin de katıldığı ilmi ve edebi toplantılar yapmıştır (Yılmaz, 2013: 252).

Yahya b. Hâlid’in büyük oğlu, Hârûn Reşid döneminin önemli devlet adamlarından biri ve Abbasi iktidarında nüfuz sahibi olan bir diğer isim de **Fazl b. Yahya el-Bermekî** (öl.193/808)’dir. Hârûn Reşid halife olunca Fazl b. Yahya’yı oğlu Emin’in eğitim ve öğretimiyle görevlendirilmiştir. Ayrıca o dönemde vezir olan babası Yahya b. Hâlid’in merkezi idarede en büyük yardımcısı olmuştur. Hârûn Reşid’in oğlu Emin’in de birinci sırada veliaht tayin edilmesinde önemli rol oynamıştır (Yıldız, 1995: 276).

Fazl b. Yahyâ, Hz. Ali soyundan olan ve Deylem’de Abbasi halifeliğine karşı ayaklanan Yahya b. Abdullah’a karşı Hârûn Reşid’in emriyle harekete geçmiş, elli bin kişilik bir orduyla bu isyanı bastırmıştır. Bu başarısından sonra Fazl b. Yahya’yı doğu bölgelerine vâli tayin etmiştir. Fazl b. Yahya buralarda vergileri düzenli bir şekilde toplatarak gelirlerin artmasını sağlamış, Belh’te su kanalları açtırmış, camiler ve kervansaraylar inşa ettirmiştir. Bunların yanında askeri alanda da büyük başarılar elde etmiştir (el-Cehşiyârî, 1988: 122, 123).

Fazl b. Yahyâ’nın kardeşi **Cafer b. Yahya** (öl.187/803) da Abbasiler’in önde gelen devlet adamlarından biriydi. Babası Halid b. Bermek, oğlunun yetiştirilmesi görevini meşhur kadı Ebu Yusuf’a havale etmiştir. Cafer, çocukluk ve gençlik yıllarını Abbasi sarayında geçirmiş ve devrin önde gelen kişilerinden çeşitli konularda faydalanmıştır. Çok iyi yetişmesi ve sahip olduğu edebi kültür sayesinde halife Hârûn Reşid’in gözdesi olmuştur. Halifeye her konuda yardımcı olmuş, bazen ona vekalet bile etmiştir. Divan-ı resâil’de halife adına yazılacak fermanları kaleme almış, bazı mahkemelerde hazır bulunmuştur. Edebi ve hukuk bilgisiyle herkesin dikkatini çekmiştir (Yıldız, 1993: 4).

Bermeki sülalesi, Abbasiler dönemine damga vurmuş ve kendilerinden söz ettirmiş bir ailedir. Halid b. Bermek’in Abbasi ihtilali sırasında yapmış olduğu hizmetler Abbasiler tarafından takdir edilmiş, böylece Bermekilerin devlet idaresindeki rolleri başlamıştır. Ardından Halid’in oğlu Yahya, Hârûn Reşid’le olan yakınlığı ve hilafeti üstlenmesi noktasında ona verdiği destek sayesinde yönetimde söz sahibi olmuş, oğulları Fazl ve Cafer’i de devlet kademesinde görevlendirmiştir. Kısaca Hârûn Reşid dönemi Bermekiler için her

anlamda yükseliş ve zirve dönemi olmuştur. On yedi yıl süren bu yükseliş Hârûn Reşid'in 803 yılında hac dönüşü sırasında Cafer b. Yahya'yı tutuklatıp boynu vurulmak suretiyle idam ettirmesiyle sona erdi. Diğer aile fertlerini de tutuklatıp mallarına el koydu. Bir daha o eski parlak günlerine dönemeyen Bermeki ailesinden geriye dillere destan cömertlikleri ve devlet yönetimi hususunda sahip oldukları bilgi ve birikimleri kalmıştır (Dalkılıç, 2010: 190).

Abbasiler döneminde edebi ve siyasi çevrede öne çıkan bir diğer isim **İbnu'z-Zeyyât** (öl. 233/847)'dir. Dil, nahiv ve edebiyat sahalarında kendini yetiştirmiş, katiplerle ölçülemeyecek derecede şiirde de mümtaz bir şahsiyetti. Halife Me'mûn'un valilerinden biri olan Hasan b. Sehl'i öven bir kaside karşılığında on bin dirhemlik bir ihsan almıştır. Makam ve mevkiye düşkün, hırslı birisi olduğu söylenmektedir (Ferrûh, 1981: II/268).

Me'mun'un halifeliğinin sonlarında Divânu'n-Nafakât'ın başına getirilmiş, Mu'tasım Billah döneminde vezirliğe tayin edilmiştir. Bu görevi Vâsık-Billah döneminde de sürdürmüştür. Vâsık Billah'ın veliahtı belirlemeden ölmesi üzerine Türk komutanlarının Mu'tasım'ın oğlu Cafer'i Mütevekkil – Alellah unvanıyla halife ilan etmelerinin ardından İbnu'z-Zeyyât'ın bu duruma sıcak bakmaması, halife tarafından hapsedilip işkenceye maruz bırakılarak öldürülmesine sebep olmuştur. Özellikle halife Vâsık döneminde halife üzerindeki etkisi göze çarpmaktadır. Öyle ki halifenin onun meclise gelişinde herkesin ayağa kalkmasını emretmesi bunun bir göstergesidir. Ayrıca kibirli ve zalim bir vezir olarak anılmaktadır. “Bağışlama insan tabiatının bir zaafıdır” sözü ona aittir (Terzi, 2005: 245).

SONUÇ

Abbasiler döneminde devletin sınırlarının genişlemesiyle devlet işlerinin çeşitlilik göstermesi bürokraside katiplere yeni sahalar açmıştır. Katiplerin edebi birikimleri, sözdeki ustalıkları ve dehaları dönemin halifelerinin devlet idaresinde katiplere olan yakınlığını artırmış; katiplerin de halifeye hizmet ettikleri dönemlerde işlerindeki maharetleriyle kendilerini halifelere ispatlamaları devlet bürokrasisinde önemli yerlere atanmalarını sağlamıştır. Katiplerin devlet bürokrasisindeki görevleri onların siyaset alanında da aktif olmalarına sebep olmuş, devlet bürokrasisindeki kararlarda söz sahibi olmalarını sağlamıştır. Halifelerin güvenini kazanmalarının, işlerindeki maharetlerinin, söz sanatlarındaki ustalıklarının, olaylar karşısındaki isabetli görüşlerinin, toplumun nabzını tutmadaki tecrübelerinin bu makamlarda söz sahibi olmalarında büyük etkisi vardır. Her ne kadar vezirlik makamına geldikten sonra katiplerin hırslarına yenilip daha fazlasını istemeleri onlara kötü bir son hazırlamışsa da bu makama gelme isteği her katibin arzu ettiği bir şey olmuştur. Bu makamda kıskançlık duygusuyla birçok felaket ve musibet ile karşı karşıya kalmışlar, yönetimdeki başarıları ve belagatteki üstünlükleriyle çoğu halifenin kinini üzerlerine çekmişlerdir. İbn Kuteybe; şayet bir vezir mal varlığıyla, heybetiyle ve insanların kendisine itaat etmesi noktasında halifeyle eşit bir seviyedeyseniz halifenin onu alaşağı edeceğini, şayet bunu yapmazsa halifenin alaşağı edileceğini aktarmaktadır (İbn Kuteybe, 1925: 45). Bütün bu yönleriyle kâtiplik, Abbasiler döneminde vezirliğe açılan bir kapı olmuş; sahasında mahir katipler bu makama ulaşmak için bütün yeteneklerini ortaya koymuşlar ve siyasetle ve onun zorluklarıyla ısınmaktan nasiplerini almışlardır.

KAYNAKÇA

- Ali b. Halef, Mevâddu'l-Beyân, Dubaî, Dâru'l-Beşâir, 2003.
- Aykaç, M., DİA, "Mûriyânî" maddesi, İstanbul, 2006, c: 31, s.206.
- Aykaç, M., Abbasi Devletinin İlk Dönemi İdari Teşkilatında Divanlar, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
- el-Câhız, el-Beyân ve't-Tebyîn I, Kâhire, Mektebetu'l-Hâncı, 1998.
- el-Cehşiyârî, el-Vüzerâ ve'l-Küttâb, Beyrût, Dâru'l-Fikri'l-Hadîs, 1988.
- Dalkılıç, M., "Bermekilerin Düşüşü", Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15/1, Yıl: 2010, s. 183 – 197.
- Dayf, Ş., el-Asru'l-Abbâsiyyu'l-Evvel, Kâhire, Dâru'l-Meârif, 1966.
- el-Fellâh, K.S., el-Küttâb ve's-Siyase fi'l-Asri'l-Abbâsiyyi'l-Evvel, Mecelletu't-Turâsi's-Suriyye, Sayı 25, Yıl: 2006.
- Ferrûh, Ö., Târîhu'l-Edebi'l-Arabî II, Beyrût, Dâru'l-İlm, 1981.
- Hamidullah, M., el-Vesâik es-Siyasiyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide, Beyrût, Dâr'un-Nefâis, 1987.
- İbn Abdi Rabbihi, el-İkdu'l-Ferîd IV, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.
- İbnu'l-Esir, (Mecduddin), en-Nihâye Fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser, Riyâd, Dâr İbni'l-Cevzî, 1421.
- İbn Kuteybe, Edebu'l-Kâtib, Beyrût, Müessesetu'r-Risâle, 1981.
- İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr I, Mısır, Dâru'l-Kitâb el-Mısriyye, 1925.
- İbnu'l-Mu'tezz, Divânu İbni'l-Mu'tezz, Beyrût, Dâr sâdır.
- İbn Nedîm, el-Fihrist, Beyrût, 1978.
- el-Kalkaşendi, (Ebu'l-Abbâs Ahmed), Subhu'l-A'şâ I, Kâhire, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1922.
- Kudâme b. Ca'fer, ed-Devâvîn, Ürdün, el-Câmiatu'l-Ürdüniyye, 1986.
- Küçükaşçı, M. S., DİA, "Kâtîp" maddesi, İstanbul, 2002, cilt:25.
- el-Maverdi, el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâtu'd-Dîniyye, Kuveyt, Dâr ibn Kuteybe, 1989.
- en-Nehhâs, (Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail), Sınâ'atu'l-Küttâb, Beyrût, Dâru'l-Meârif el-Arabiyye, 1990.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 61 Mayıs - Haziran 2017

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası
Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

- es-Safedi, el-Vâfi bi'l-Vefeyât XV, Beyrût, Dâru'l-İhyâ ve't-Turâsi'l-Arabî, 2000
- es-Seâlibî (Ebû Mansûr), Yetîmetu'd-Dehr III, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.
- et-Taberi, T'arihu't-Taberi VIII, Kâhire, Dâru'l-Meârif, 1966.
- Terzi, M. Z., DİA, "İbnu'z-Zeyyât" maddesi, 2005, c.30, s.245.
- Yıldız, H. D., DİA, "Bermekiler" maddesi, 1992, c: 5, s.517.
- Yıldız, H. D., DİA, "Cafer b. Yahya el-Bermeki" maddesi, 1993, c.7, s.4.
- Yıldız, H. D., DİA, "Ebû Seleme el-Hallâl" maddesi, İstanbul, 1994, c: 10, s.229.
- Yıldız, H. D., DİA, "Fazl b. Yahya el-Bermeki" maddesi, 1995, c.12, s.276.
- Yılmaz, S., DİA, "Yahya b. Halid el-Bermeki" maddesi, 2013, c.43, s. 251, 252.